

EWA DUBAS-URWANOWICZ

REGISTR EKSPENSY NA WYPOSAŻENIE I REMONT KOŚCIOŁA
OO. BERNARDYNÓW GRODZIENSKICH Z LAT 1736–1739

Prezentowane źródło znajduje się w Krakowie w zbiorach rękopiśmiennych Polskiej Akademii Umiejętności pod sygnaturą: 369. W inwentarzu figuruje tytuł: „Kroniczka bernardynów grodzieńskich 1677-1783”, i rzeczywiście w pierwszej części rękopisu kronika tego zakonu jest spisana. Niżej przedstawione źródło umieszczone jest po kronice po szeregu pustych stron poszytu, od karty 66 do 70.

Bernardyni mieli znaleźć się w Grodnie w końcu XV stulecia. W 1494 roku Aleksander Jagiellończyk dał im przywilej na zbudowanie kościoła¹. Miał on powstać na miejscu dawnego dworu wielkoksiążęcego, i prawdopodobnie w tym czasie wybudowano na tym terenie drewniany kościół². Trudno powiedzieć jak długo świątynia ta przetrwała, pierwsza bernardyńska fundacja grodzieńska nie udała się bowiem³. Wedle badań Andrzeja Pabina OFM dopiero odnowione przez Stefana Batorego nadanie fundacyjne w 1586 roku wznowiło starania o utworzenie kościoła i klasztoru bernardynów w Grodnie⁴. Wielkie zasługi w początkach starań o realizację budowy świątyni miał ksiądz Fabian Konopacki, proboszcz grodzieńskiego kościoła farnego. Józef Jodkowski, a za nim prawdopodobnie historycy białoruscy twierdzą, iż budowa kościoła murowanego trwała około stu lat⁵. Nie zgadza się to z badaniami A. Pabina, który twierdzi, iż kamień węgielny pod kościół położył biskup wileński Benedykt Woyna w 1602 roku, budowę rozpoczęto w 1615, a ukończono w 1617 roku⁶. W 1618 roku dokonano konsekracji tego kościoła. Być może późniejsze modernizacje świątyni pozwoliły na postawienie tezy o stuletniej budowie. Poświadczalaby to niejednorodność architektoniczna kościoła. Zachowały się pozostałości kościoła warownego⁷, przy ogólnej przewadze cech typowych dla baroku. Zwieńczenie dzwonnicy tej świątyni uznają historycy sztuki za typowy przykład „baroku wileńskiego”⁸. Wnętrze kościoła wykańczano i uzupełniano jeszcze dłużej,

¹ J. Jodkowski, *Grodno*, Wilno 1923, s. 10.

² A. P. Gostiew, B. B. Szwed, *Kronon. Letopis' goroda na Nemanie (1116-1990)*, Grodno 1993, s. 19.

³ Ks. K.Kantak, *Bernardyni polscy*, t. I, 1453-1572, Lwów 1933, s. 29.

⁴ O. A. Pabin OFM, *Grodno*, [w:] *Klasztory bernardyńskie w Polsce i jej granicach historycznych*, pod red. ks. H. E. Wyczawskiego OFM, Kalwaria Zebrzydowska 1985, s. 79.

⁵ J. Jodkowski, *Grodno*, s. 79; A. P. Gostiew, B. B. Szwed, *Kronon*, s. 26.

⁶ O. A. Pabin OFM, *Grodno*, s. 79-80.

⁷ J. Jodkowski, *Grodno*, s.79.

⁸ W. F. Morozow, *Tradycje i wpływy w barokowej architekturze Białorusi w końcu XVIII wieku*, [w:] *Kultura artystyczna Wielkiego Księstwa Litewskiego w epoce baroku*, pod red. J. Kowalczyka, Warszawa 1995, s. 232.

jak o tym świadczy między innymi prezentowane źródło. Wyłaniająca się z przedstawianych poniżej źródeł modernizacja wnętrza kościoła poprzedzona została wstawieniem w latach 80. XVII stulecia nowego ołtarza głównego (1680 r.) z obrazem Chrystusa w koronie cierniowej, budową organów, odnowieniem kaplicy św. Antoniego, a także pokryciem dachu kościelnego. Zwłaszcza to ostatnie przedsięwzięcie zdawało się być niezbędne zważywszy na zniszczenia (między innymi pożar) jakim uległa świątynia w roku 1656 w związku z najazdem wojsk moskiewskich⁹. Zarówno budowa kościoła i klasztoru bernardyńskiego w Grodnie, jak i późniejsze remonty i modernizacje nie byłyby możliwe bez zaangażowania licznych fundatorów. Z ofiarodawców XVII-wiecznych należy wymienić Zygmunta III Wazę, Lwa Sapiechę kanclerza wielkiego litewskiego, Hieronima Wołłowicza skarbnika litewskiego, Aleksandra Massalskiego¹⁰, Andrzeja Kazimierza Eysymonta¹¹, a także rodzinę Scipio Campów¹² i Gedeona Hładowickiego¹³, podstolego grodzieńskiego. Z fundatorów XVIII-wiecznych nie sposób nie wspomnieć o wielce zasłużonym dla kościoła i klasztoru bernardynów grodzieńskich Adamie Lenkiewicz, podstolim orszańskim¹⁴. Klasztor grodzieński był jednym z liczniejszych klasztorów bernardyńskich w prowincji litewskiej. Przy średniej wynoszącej 16 zakonników, w Grodnie przebywało ich 39 (w Wilnie 51)¹⁵. Przy klasztorze istniała szkoła ucząca filozofii. J. Kurczewski podaje, iż było tam ok. 11 uczniów¹⁶. Istniała tam także biblioteka licząca 2000 woluminów¹⁷. Ojcowie bernardyni grodzieńscy czasowo musieli jednak mieć problemy finansowe. Źródła mówią o zastawieniu w 1665 roku sreber klasztornych w związku z pożyczką pieniężną od magistratu grodzieńskiego¹⁸. Przedstawione w źródle prace modernizacyjne miały miejsce w 1736 roku i w latach 1738-1739. Do najważniejszych przedsięwzięć zrealizowanych w 1736 roku należy zaliczyć wystawienie i pozłocenie trzech ołtarzy w kaplicy św. Kazimierza, wyremontowanie ołtarza św. Michała (m.in. pozłocenie ram obrazu tego świętego), otynkowanie i pobielenie kaplicy św. Kazimierza, pozłocenie cyborium, przeniesienie ołtarza św. Józefa i wymalowanie obrazów świętych: Bonawentury, Benedykta i Bartłomieja. W tymże roku także zaprojektowano nową wieżę. Wystawiono ją i pokryto blachą w dwa lata później, w 1738 roku. W latach 1738-1739 wystawiono dwa ołtarze: św. Michała i św. Onufrego, a także wymalowano obrazy świętych: Jakuba, Serafina, Hieronima i Anioła Stróża. Wymalowano także dwa plafony na sklepieniu i pozłociono

⁹ O. A. Pabin OFM, *Grodno*, s. 80; Ks. K. Kantak, *Bernardyni polscy*, t. II 1573-1795-1932, Lwów 1933, s. 145.

¹⁰ T. Wasilewski, *Aleksander Massalski*, [w:] PSB, t. XX/1, zeszyt 84, Wrocław 1975, s. 133; Aleksander Massalski (Mosalski) h. własnego Kościeszka na księżycu (zm. 1643), wojewoda miński. Był synem Hrehorego i Maryny Raczkówny.

¹¹ Eysymontowie (Eysmontowie) ród zamieszkujący zachodnie tereny Wielkiego Księstwa Litewskiego. Brak w PSB, a także w herbarzach A. Bonieckiego, Niesieckiego i Uruskiego informacji o Andrzeju Kazimierzu Eysymont.

¹² Ród wywodzący się od przybyłego do Polski w orszaku Bony neapolitańskiego szlachcica Pietro Scipio del Campo. Patrz: Wiesław Franciszek Murawiec, *Krzysztof Scipio (Scipio del Campo)*, [w:] PSB, t. XXXVII/1, zeszyt 148, s. 85-87.

¹³ A. Boniecki, *Herbarz polski*, t. VII, Warszawa 1904, s. 287; K. Niesiecki, t. IV, Lipsk 1839, s. 359.

¹⁴ O. A. Pabin OFM, *Grodno*, s. 80-81; A. Boniecki, *Herbarz...*, t. XIV, Warszawa 1911, s. 88.

¹⁵ *Kościół w Polsce*, t. II, wieki XVI-XVIII, Kraków 1969, s. 546.

¹⁶ J. Kurczewski, *Biskupstwo wileńskie*, Wilno 1912, s. 267.

¹⁷ W bibliotece klasztornej bernardynów wileńskich było 4142 woluminów, ale grodzieńscy karmelici bosci mieli jedynie 526 książek. Patrz: J. Kurczewski, *Biskupstwo wileńskie*, s. 323.

¹⁸ Nacyjanalny Archiwu Respubliki Belarus' w Mińsku, F. 1761, op. 1, d. 2, k. 75.

dwa ołtarze: świętych Michała i Onufrego. Na remont kościoła w roku 1736 wydano 2785 złotych i 6 groszy. Modernizacja świątyni w latach 1738-39 pochłonęła 7272 złote i 14 groszy. Największym wydatkiem w roku 1736 było wystawienie trzech ołtarzy w kaplicy św. Kazimierza. Stolarzowi i snycerzowi zapłacono za tę pracę 1600 złotych. Dalsze prace nad tymi ołtarzami były kontynuowane w latach 1638-39, bo w rejestrze z tego okresu znajdujemy dalszy ciąg wydatków za prace stolarskie i snycerskie w tejże kaplicy: 400 i 350 złotych. Najpoważniejsze wydatki z tych lat związane były jednakże z robocizną przy wystawieniu nowej wieży – 1000 złotych i pokryciu jej blachą – 2414 złotych i 20 groszy.

Przywoływane źródło zawiera informacje nie tylko na temat zmian w kształcie świątyni (nowa wieża), czy modernizacji jej wnętrza.

„Regestr ekspensy” jest kopalnią informacji dotyczących różnych sfer życia gospodarczego zakonu, miasta a także regionu. Można się dowiedzieć zeń na przykład skąd pochodziły materiały konieczne do wystroju wnętrza świątyni. Okazuje się, iż zapleczem w tej mierze był głównie Królewiec i Wilno. Drewno natomiast i cegły dostarczała najbliższa okolica. Dowiadujemy się także, jak wyglądała organizacja takiego przedsięwzięcia jakim był remont i przebudowa. Część prac wykonywanych było przez samych braci zakonnych. Prace artystyczne, precyzyjne, bądź wymagające pewnego stopnia fachowości wykonywali rzemieślnicy i artyści sprowadzani z zewnątrz, najczęściej z Wilna. Różnicowanie zakresu fachowości znajduje odzwierciedlenie w wysokości płacy. Prace precyzyjne i artystyczne (snycerstwo, malarstwo) opłacane są najwyżej. Źródło informuje nas także o czasie pracy. Konieczność użycia świec sugeruje, iż prace wykonywane były już po zmierzchu. „Regestr ekspensy” przynosi także niezwykle interesujące informacje na temat sposobu żywienia i ilości oraz rodzajów trunków wypijanych w trakcie prac przy modernizacji kościoła. Wydaje się więc, iż źródło to powinno zainteresować nie tylko historyków sztuki czy miłośników historii kultury materialnej, ale także, a może przede wszystkim, historyków gospodarczych.

Źródło: 1739 rok, Grodno.

Regestr ekspensy na ozdobę kościoła i zakrystii w roku 1736 wydanej, przez w Bogu Wielbego ojca Franciszka Andruszkiewicza¹⁹, eksprowincjała teje prowincji.

[k. 66]

Za pozłotę korony cierniowej z promieniami w wielkim ołtarzu Pana

Jezusa	113 zł
Za materyją pruską na aparaty	350 zł
Za galon złoty i bławatną podszewkę do trzech ornatów	330 zł
Za płótna półsetków cztery na alby i komże	90 zł
Za aksamit do oprawy dwóch mszałów	25 zł 6gr
Lichtarzów sześć srebrnych do wielkiego ołtarza ²⁰	

¹⁹ Ojciec Franciszek Andruszkiewicz był znany z talentów organizatorskich. W roku 1726 kapituła wydelegowała go do Sieliszcza (województwo połockie, diecezja wileńska), aby zbadał na miejscu warunki dla powstania klasztoru bernardyńskiego. I rzeczywiście w miejscowości tej w trzy lata później został założony zakon bernardyński z fundacji Jozafata Antoniego Sielawy, podśędka połockiego i Jana Józefa Rohozy, podczaszego i rotmistrza połockiego. Patrz: *Klasztory bernardyńskie w Polsce w jej granicach historycznych*, s. 316.

²⁰ W tym miejscu brak sumy wydanej na lichtarze.

Sequitur ekspensa na wystawienie i pozłoczenie cyborium. Item na wystawienie i pozłoczenie trzech ołtarzów w kaplicy św. Kazimierza.

Jadąc do Wilna dla sprowadzenia sniczerza i stolarza do Grodna, dla uczynienia kontraktu, i powracając, na drogę	18 zł
Tychże rzemieślników odsyłając nazad do Wilna po uczynionym kontrakcie z leguminą i obrokiem dla koni	12 zł
Jadąc z Grodna do Wilna po cyborium gotowe z siedmią podwodami i rzemieślników sprowadzając do Grodna	20 zł
[k. 66v] Za trzy ośminy owsa na drogę	7 zł 17g
Sniczerzowi i stolarzowi za zrobienie cyborium	500 zł
Traczom za kopę tarcic i dziewięć	50 zł
Tymże od tarcic, tarcic lipowych	8 zł 6 gr
Mularzowi i pomocnikom za potynkowanie i pobielenie kaplicy św. Kazimierza	12 zł
Panu Janowi malarzowi za pozłoczenie cyborium	80 zł
Śłosarzowi za zawiaski z ćwiekami i kluczyka nowego do cyborium zrobienie	2 zł
Za fangultu złota ksiąg 18 na pozłoczenie cyborium	172 zł10 gr
Za 7 ćwiartek figultu	5 zł 27 gr
Cieśli z pomocnikiem	3 zł
Kowalczukowi świeckiemu	1 zł
Na drut sniczerzowi do pacierzy	15 gr
Za 5 kop gontalów do przybijania snickerskiej roboty	1 zł 8 gr
Tymże rzemieślnikom sniczerzowi i stolarzom różnymi czasami za konsolacją miodową	15 zł
Tymże rzemieślnikom na gorzałkę	8 zł
Sniczerzowi i stolarzowi z towarzyszem za wystawienie trzech ołtarzów w kaplicy św. Kazimierza	1600 zł
Za pół sztaby żelaza do prętów	5 zł 2 gr
Sniczerzowi za ramy do ołtarza św. Michała	8 zł
Malarzowi za wymalowanie obrazu świętego Bonawentury	120 zł
O. zakrystianowi za farby	2 zł 16 gr
Zadatku Żydowi na cegły i wapno	52 zł 15 gr
Architektowi na abrys na wieżę	17 zł 15 gr
Resztę Żydowi za 8000 cegły	35 zł
Za wapna 100 solanek po 1/2 tynfa	63 zł 10 gr
Za fangultu ksiąg 28 do pozłoczenia 3 ołtarzów	260 zł 2 gr
Za figultu ksiąg 27 po tynf[y] 4	139 zł
Za srebra ksiąg 15 po host 8	50 zł 20 gr
Za różne farby z Królewca do malowania trzech ołtarzów	23 zł 24 gr

[k.67] Panu Janowi malarzowi za pozłotę i malowanie trzech ołtarzów zadatku	40 zł
Za garcy 2 oleju	2 zł 16 gr
Za oleju 3/4	12 gr
Za płótna do malowania 2 obrazów	2 zł 16 gr
P. Janowi malarzowi za pozłoty trzech ołtarzów reszty	120 zł
Drugiemu malarzowi Janowi za malowanie dwóch ołtarzów św. Benedykta i św. Bartłomieja	20 zł
Chłopcowi Pana Karberza za przyniesienie ołtarzu św. Józefa....	1 zł 8 gr
Za farbę fislatową....	15 gr
Za 4 garce wódki prostej do pozłoty....	5 zł 2 gr
Za złoto do ram pozłacania obrazu świętego Michała....	26 zł 18 gr
Panu malarzowi od pozłocenia tychże ram....	2 zł 16 gr

[k. 67v] **Regestr ekspensy na wystawienie wieży nowej na kościele z drzewem tarcicami, blachą żeścianą, z cieślą i towarzyszami. Roku 1738 i [1739]²¹**

Br[atu] Jakubowi Sartorowi jadącemu do puszczy JMPana Baranowicza ²²	
strażnika WKsLit dla spuszczenia drzewa na wieżę...	130zł 15 gr
Wódki garncy osiem....	24 zł
Sam jadąc do puszczy na obrok i inną ekspensją....	10 zł
Ludziom na sprowadzenie drzewa spuszczonego do brzegu....	10 zł
Za spławienie drzewa z puszczy do konwentu....	75 zł
Za wywaszowanie [?] drzewa z Niemna....	6 zł
Br[atu] Jakubowi Sartorowi na drogę....	5 zł 15 gr
Jakubowi świeckiemu cieśli za niedziel 7, który pomagał drzewa spuszczać....	14 zł
Za sprowadzenie drzewa z brzegu do konwentu....	50 zł
Traczom za piłowanie tarcic kop 4....	45 zł
Na pobicie wieży tarcic kop 6....	205 zł
Za dwa garce wódki dla tramów....	4 zł
Za łat kop ośm do ryszutowania....	20 zł
Za sztuk 9 żelaza....	92 zł 6 gr
Kowalowi świeckiemu i posługaczowi za robienie klamrów i ćwieków...	10 zł
Tymże za trzy garce gorzałki....	6 zł
Za węgle różnymi czasy....	11 zł
Linnikowi za robienie liny do windowania drzewa na wieżę....	70 zł
Za postronków pół kwart kopy....	28 zł
Janowi cieśli magistrowi	1000 zł

²¹ W tekście słownie tylko ostatnia cyfra roku: „dziewiątym”.

²² Kazimierz Baranowicz, strażnik polny litewski 1735-1756.

[k.68] Temuż magistrowi z towarzyszymi prowentu na całą robotę	
Żyta beczka 1	
Jęczmienia beczka.... 1	
Grochu ośmina.... 1	
Syrów pół kopy	
Słoniny poćć 1	
Soli garcy 4	
Gorzałki garcy 4	
Za rozebranie dachówki z wieży...	6 zł 15 gr
Za gałkę miedzianą do krzyża na wieżę....	25 zł
Za pozłocenie gałki, za fangult i metal....	16 zł
Za pracę malarzowi....	3 zł
Za blachę do krzyża....	4 zł
Za garniec oleju na pokost....	2 zł 16 gr
Na farby, grynszpan, do malowania ganku i gałek....	8 zł
Tokarzowi za toczenie balasów i gałek....	17 zł 15 gr
Furmanowi za zwożenie drzewa do ryszowania....	1 zł 15 gr
Za blachy barył siedm....	1300 zł 13 gr
Za 5 szmatów cyny do litowania blach....	67 zł 10 gr
Za ćwieków szesnaście tysięcy do pobicia blachy....	25 zł 10 gr
Za blachy sześć barył....	1114 zł 20 gr
Za cynę przez JMPa[na] syndyka funktów 20....	32 zł 15 gr
Żydom blacharzom od pobicia wieży blachą, od barył po zł 30, za barył 7.....	210 zł
Tymże blacharzom za kalifonią do litowania....	2 zł 16 gr
Tymże żyta beczkę, jęczmienia beczkę	
Cieśli z posługaczami za powtórę wystawienie ryszowania i rozebrania....	10 zł
[k.68v] Za oleju funtów 40....	14 zł
Blacharzom na ćwieków 500....	2 zł 16 gr

Sequltur ekspensa na wystawienie dwóch ołtarzów świętego Michała i świętego Onufrego i pozłocenie tychże ołtarzów.

Na płótno do ołtarzów św. Kazimierza i gruntu dania....	6 zł
JMPanu Karboniemu za malowanie obrazu św. Kazimierza....	350 zł
Za skórek 15 cielęcych do pozłocenia trzech antepediów w kaplicy św. Kazimierza....	12 zł
Panu Janowi malarzowi do pozłocenia tych skórek....	30 zł
Za dziewięć ksiąg srebra do pozłocenie tych antepediów....	34 zł 6 gr
Za materyi „Rola” nazwanej łokci ośmnaście i ćwierć, łokieć po siedm funtów....	161 zł 26 gr
Do zasłonek na kraszaninę jedwab i kolce....	8 zł

Dotąd kładzie się ekspensa na ozdobę kaplicy św. Kazimierza.

[k. 69] Panu Kazimierzowi stolarzowi od dwóch ołtarzów św. Kazimierza i św. Onufrego....	400 zł
Panu Gałęckiemu snicerzowi także od dwóch ołtarzów za robotę....	350 zł
Na strawę rzemieślnikom dyszkrecyi do konwentu....	100 zł
Za tarcic kop 4....	95 zł
Traczom za piłowanie tarcic kop trzy....	35 zł
Ludziom za drzewo do rznienia dwóch aniołów....	5 zł 15 gr
Za dwie kłody lipowego drzewa na kapitel....	8 zł
Posługaczowi za wyrąbanie kłód do rznienia aniołów....	1 zł
Marcinowi mularzowi za zrujnowanie murów przy ołtarzu, za 3 dni....	1 zł 15 gr
Pomocnikowi za 5 dni....	1 zł 20 gr
Za kopę goździ łatowych....	2 zł
Item pomocnikowi za 3 dni....	1 zł 10 gr
Marcinowi mularzowi za naprawienie cegły w kościele przy ołtarzach....	1 zł 10 gr
Za półtory kopy czwieków do przybicia andependjów do 3 ołtarzów....	1 zł 8 gr
Stolarzowi roznemi czasy na klej....	10 zł
Snicerzowi na klej....	5 zł
Za świece stolarzowi i snicerzowi....	8 zł
P[anu] Janowi malarzowi za malowanie dwóch obrazów św. Jakuba i Serafina....	70 zł
Za malowanie św. Hieronima i św. Anioła Stróża....	105 zł
Za 6 łokci płótna do malowania świętego Bonawentury....	3 zł 6 gr
Temuż Janowi malarzowi za przytoczenie dwóch obrazów i za gruntowanie obrazu św. Bonawentury nowego....	15 zł 6 gr
Za pozłacanie ram św. Onufrego....	17 zł 15 gr
Za klej...	1 zł 8 gr
[k.69v] Temuż p[anu] Janowi malarzowi za malowanie dwóch obrazów w górze....	16 zł
Temuż panu Janowi fangultu ksiąg półtrzeci i srebra księga....	34 zł 6 gr
Item fangultu księga temuż....	10 zł
Snicerzowi za zrobienie ram do obrazu św. Onufrego....	16 zł

Sequitur ekspensa na pozłocenie dwóch ołtarzów św. Michała i św. Onufrego.

Za fangultu ksiąg 28, za czwizgultu ksiąg dwadzieścia....	361 zł 12 gr
Za srebra ksiąg 15....	50 zł 20 gr
Za grynszpanu dystynowanego łotów 3....	2 zł 16 gr
Za farbę inszą....	7 zł 18 gr

Za zygwałt....	13 gr
Za pulment....	25 gr
Za farby malarzowi....	3 zł 24 gr
Za 4 garce oleju....	3 zł 24 gr
Za baryłę szawrcu....	10 zł 4 gr
Za szwarcu baryłę w Wilnie....	1 zł 24 gr
Za gryszpanu dystynowanego pópiąta łota....	3 zł 24 gr
[k.70] za farbę „Boli” nazwaną....	25 gr
Za srebro w indurze ksiąg 6 po 3 tynfy....	22 zł 24 gr
Item za 4 ćwiartki srebra....	1 zł 21 gr
Za świece malarzowi....	4 zł
Na wódkę malarzom i do pozłocenia....	5 zł
Za farbę szpigłać....	13 gr
[k. 70] Za barskie mydło....	6 gr
Panu Augustynowi malarzowi za pozłocenie 2 ołtarzów....	168 zł
Za aksamit do oprawienia mszału....	22 zł
Za 5 dzwonek do 5 ołtarzów....	9 zł 13 gr
Za 2 lichtarze cynowe do ołtarza św. Kazimierza...	34 zł

Biblioteka Polskiej Akademii Nauk, Kraków; rękopis nr 369, oryginał.